

TÜRK MİNYATÜR SANATININ GELİŞİMİNDE DİNİN (İSLAMİYETİN) ETKİSİ¹

*Serkan İLDEN**

Özet

Türk resim sanatının oluşmasında dinin etkisi göz ardı edilemez. Uzun süre göçer yaşantısını sürdüren Türk dilli halklar yerleşik yaşantıya geçmelerinden önceki ve sonraki hayatları boyunca kendi Şaman inançlarından sonra Asya'nın bütün büyük dinlerini Budizm'i, Manihaizm'i, Hıristiyanlığı, Yahudiliği ve en büyük boyutta da İslamiyet'i seçmişler ve bütün bu dinlerin etkisini sanatlarında yaşamışlardır. Sanatsal yaratılarında özellikle de resim ve tasvir sanatlarında bu dinsel devinimlerin etkisi rahatça görülebilmektedir. Türkler bağlı oldukları dinin ve yaşadıkları çevre-kültürün verileri doğrultusunda sanatsal üretimlerini yapmışlardır. Özellikle de dinsel yasaklar veya güdülenmeler, sanatın şekillenmesinde, kendine uygun açılımlar sağlayacak yol bulmasında çok etkili olmuştur. Arap ordularının Anadolu, Afrika ve Ön Asya'yı istilası ile İslamiyet ile tanışan Türkler bu dini seçtikten sonra kendi geleneklerini devam ettirmekle beraber İslam'ın getirdiği çerçeve içerisinde sanatsal üretimlerini şekillendirmişlerdir. Türk minyatür sanatı da bu süreçte İslam dininin etkisi altında şekillenmiştir. Fakat bu etkiyi anlamak için İslam dininin resim konusuna bakışını incelemek gerekir. Bundan dolayı bu bildiride İslam'da resim yasağı sorunsalı ele alınmıştır.

Anahtar Kelimeler: Sanat, Resim, Geleneksel Sanatlar, Minyatür

THE EFFECT OF RELİGİON (ISLAM) İN THE DEVELOPMENT OF TURKS MİNUATURE ART

Abstract

The influence of religion in the creation of Turkish painting can not be ignored. Turkish-speaking peoples who lived a long time nomadic, believed in all the major religions of Asia's like Buddhism, Manichaeism, Christianity, Judaism and Islam in the largest dimension. They have lived all these religions influence on arts. Painting and art of depicting the effect of these religious reasons can be seen easily. Artistic productions of the Turks influenced by from their environment and cultures and religions. Especially the religious prohibitions or motivation, has been very effective shaping of art's, in finding the way to ensure its proper expansions. Turks met with Islam As a result of the invasion of Anatolia and pre-Asia and Africa by Arab armies. After being Muslim of the Turks, they have continued make their own traditional artistic productions but these artistic productions affected by from Islam at same time. Turkish miniature art, too, was shaped under the influence of Islam in this process. But to understand this effect we need to examine the views of the religion of Islam that about the art of painting. Therefore, the question of the ban on images in Islam is discussed in this paper.

Key Words: Art, Painting, Traditional Arts, Miniature

¹ Bu makale 22-24 Mart 2012 tarihleri arasında I. Uluslararası Kitap Sanatları Sempozyumu'nda sözlü bildiri olarak sunulmuştur.

* Yrd. Doç., Afyon Kocatepe Üniversitesi Güzel Sanatlar Fakültesi Temel Eğitim Bölüm Başkanı, A.N.S. Kampüsü, Afyonkarahisar. E-mail: serkanilden1@hotmail.com.

GİRİŞ

7. yüzyılda İslam Dini Arap yarımadasında ortaya çıktığında, bu topraklar üzerinde yaşayan Arap halklarının, eski inanç sistemlerinden gelen ve çoğunlukla da tapınma aracı olarak kullandıkları heykel ve tasvir yapıcılığı dışında belirgin bir plastik sanat yarattığına dair pek fazla belge bulunmamaktadır. İslam'ın gelişinden önceki devirlerden kalan sanat yapıtları da bunu kanıtlamaktadır. Örneğin Kâbe'de bulunan ve insan şeklinde olan "HUBAL" adındaki put Kâbe'ye başka bölgelerden getirilmiştir. Diğer taraftan Kur'an'da "wathan, sanam ve timthal" şekillerinde putları tanımlarken/adlandırırken kullanılan kelimeler de Arapça olmayan, yabancı kelimelerdir (Yurtaydın 1954:33- Güner 1995:1). Ayrıca İslam dininin gelişinden hemen sonra bu dini kabul eden halkın cahiliye devri olarak adlandırılan eski inanç sistemlerinin etkisinde kalmamaları için putperestlikle ilişkili geçmişin izlerine yönelik tüm objeler yok edilmiştir. Fakat bu tutum daha sonraki dönemlerde İslam'da tasvir yasağı konusunun gündeme gelmesinin sebeplerinden biri olmuştur.

Kur'an-ı Kerim'de resim ve tasvir yasağı ile ilgili kesin bir hüküm-ayet olmamasına rağmen bazı din adamlarının Maide (Sofra) Süresi 90'da² yer alan "putlara tapınmanın yasaklanması" ayeti ve Buhari'den nakledilen "Musavvirler kıyamet gününde şiddetle azaplanacak ve onlara <<Haydi Yaptıklarınızı Diriltin>> denecek, ama yaptıklarına can veremeyecek olan musavvirler azap çekeceklerdir" gibi hadisleri yasaklama olarak algılamaları ve bu yönde fetva vermeleri İslam'da resim ve heykel gibi plastik sanatlarla sıcak bakılmamasına sebep olmuştur (Yetkin 1952:44-Çam 1999:23-Binark 1998:39-İpşiroğlu 1973:23). Oysa Mekke'nin İslam ordusu tarafından fethedilmesinin ardından Kâbe'deki putlar tahrip edilirken ve Hz. Muhammed geçmiş dönemlerdeki inançları yansıtan veya cahiliye devrine ait olan resim ve tasvirler Kâbe duvarlarından kazınarak kaldırılma emrini verirken duvarlardan birisinin üzerinde yer alan bebek İsa ve Meryem Ana resminin üzerine elini koyarak "Elimin altındaki müstesna bütün resimleri siliniz" demiştir (Güner 1995;11-Çam 1999;44-45-Aslangül 1962;153-Yetkin 1952;44).³ Aynı şekilde Kabe'de yer alan ve obsidiyen benzeri sert bir taşla alçak kabartma yöntemi ile kazınmış olan Hz. İbrahim'in ayak

² 120 ayetten oluşan bu surenin 90. Ayet; "Yâ eyyuhellezîne âmenû innemâ hamru vel meysiru vel ensâbu vel ezlâmû ricsun min amelîş şeytânî fectenibûhu leallekum tuflihûn(tuflihûne)." Meali; "Ey iman edenler! Şarap, kumar, dikili taşlar (putlar), fal ve şans okları birer şeytan işi pisliktir; bunlardan uzak durun ki kurtuluşa eresiniz." Diyanet Vakfı Tercümesi

³ Mekke'ye ait ilk tarihi eser olan Ahbâr-u Mekke'i yazan Ezraki'nin (858) anlattığına göre bu resim hicri 63 yılında Halifelik iddia eden Abdullah b. Zübeyr'in Kabe'ye sığınması ve Emevi ordularının Kabe'yi kuşatması sırasında çıkan bir yangına kadar duvardaki yerinde kalmıştır. Eb'ul-Velîd el-Ezrakî'nin Ahbâr-u Mekke isimli kitabı Türkçeye "Kâbe ve Mekke Tarihi" adıyla tercüme edilmiş ve Feyz Yayınevi tarafından 1974 yılında basılmıştır.

izinin olduğu yerde bırakılıp yok ettirmemiştir⁴. (Bkz. *Resim 1*) Hz. Muhammed'in eşi Hz. Ayşe'nin evde kanatlı at ve bebeklerden oluşan oyuncakları ile oynamasına yasak getirmeyip tebessüm etmiş bunların evde bulunmasını sorun olarak görmemiştir (Çam 1999;33- Güner 1995;12).

Hz.Ömer'de Suriye'den gelen ve üzerinde kabartma insan figürleri bulunan buhurdanı Medine Camii'nde kullanmakta sakınca görmemiş ve hatta bastırıldığı paraların bir yüzüne Besmele ve Kelime-i Şahadet, diğer yüzüne paraların Bizans topraklarında da kullanılabilmesi için Bizans imparatorlarının resimlerini bastırtmıştır (Bkz. *Resim 3*) (Binark 1975:48 - Aslangül 1962:153 – Bingöl 1987:285-Yetkin 1952: 44- Çam 1999:45). Bu gibi davranışlar hem peygamber döneminde hem de halifeleri döneminde tapınma amacıyla yapılmış olanların dışında ki tasvirlerin net bir şekilde yasaklanmadığını göstermektedir. Hatta Emeviler Döneminde halifeler ünlerini diğer bölge ve ülkelere duyurabilmek için resimden yararlanmışlardır.

Zira Emeviler zamanında (661–750) İslam Dini büyük bir hızla gelişerek İspanya'dan Türkistan'a kadar yayılmıştır. Fethedilen yeni ülkeler ve topraklarda Bizans ve İran imparatorlukları gibi başka kültür merkezleri ile temasa geçen İslam orduları o topraklarda yaşayan halkların yüzyıllar içerisinde oluşturmuş oldukları resim ve heykelinde içinde olduğu çeşitli sanatsal geleneklerle karşılaşmışlardır. İran'ı fetheden İslam orduları komutanı Saad İbn-i Vakkas'ın İran sarayında namazını kılması ama orada bulunan resim ve heykellere zarar vermemesi (Aslangül 1962:154- Çam 1999:61) örneğinde olduğu gibi İslam'a aykırı inanç ve törenleri ortadan kaldırmaya çalışırken resim ve heykel geleneklerine müdahale etmemişler, onları tahrip etmemişlerdir (İpşiroğlu 1973:33).

İslam'da sanatsal faaliyetler mabet yapımı ile başlamıştır. İslam dinin en önemli ibadet olarak kabul ettiği namazın günde beş defa ve mümkün olduğunca cemaatle, ayrıca haftada bir defa Cuma namazının yine toplu olarak kılınması mecburiyeti, cami mimarisinin doğmasına neden olmuştur. İslamiyetin ilk dönemlerinde maddi imkânsızlıklar ve zaman darlığı nedeniyle yalnızca ihtiyacı karşılayacak şekil ve ölçülerde sade yapılan mescitler, Müslümanların maddi olarak güçlenmeye başlamasının ardından daha gösterişli ve tezyinli yapılmaya başlanmıştır. Kur'an-ı Kerim'in mescit yapımı ve mescitlere hürmetle ilgili ayetleri de zaten böyle bir gelişmeyi teşvik etmekteydi. İslam ordularının yeni ülkeleri fethetmesiyle birlikte buralarda karşılaşılan kilise, sinagog ve ateşgede gibi dini yapılar Müslümanların

⁴ Arap kültüründe "Neseb İlmi" olarak adlandırılan ve kişilerin ayak izinden karakterlerinin tespiti ve anlatımına yönelik bir gelenek vardır. Kaldı ki Hz. Muhammed'in de bu şekilde ayak izleri hazırlanmıştır ve bugün Topkapı Sarayı Hazine Dairesinde yer alan Kutsal Emanetler içerisinde bu ayak izinden bulunmaktadır. (Bkz *Resim 2*)

camii yapımı konusunda daha da gayretlendirmiştir. Bunda İslam dininin, bu mağlup ülkelerin dininden daha üstün olduğuna inanılması ve yapılacak dini eserler ile bu inancın ifade edilmesi zorunluluğuna inanılması da etkili olmuştur. Bundan dolayı camiler eldeki imkânlar oranında, fethedilen ülkelerin dini yapıları ile rekabet edebilecek hatta onlardan daha gösterişli olacak şekilde abidevi ve tezeynatlı yapılmaya başlanmıştır. Bu anlayışın neticesi olarak Kudüs'teki Kubbe-tüs Sahra (691) ve Şam Ümeyye (705–715) gibi camiler ihtişamlı ve zengin süslemelere sahip olarak yapılmıştır (*Bkz. Resim 4*). Diğer taraftan Kur'an-ı Kerim'de Araf suresi 32. ayetteki "Mescitlere giderken ziynetinizi takınız" ve Nur suresi 32. ayetteki "Allah'ın ismi, yükseltilmesine müsaade ettiği evlerde (camilerde) anılır. Orada sabah ve akşam O'nu tesbih ederler" şeklindeki ayetler ve "Allah güzeldir, güzelliği sever" şeklindeki hadiste yalnızca elbiselerin değil mescitlerin de çok süslü ve ihtişamlı olarak yapılması şeklinde algılanmasına neden olmuştur (Çam 1999: 87/88-Keskinoğlu 1961:14)

Fethedilen yeni topraklardaki yapıların süslü ve gösterişli olması yalnızca dini imarı değil sivil yapılanmayı da etkilemiştir. Özellikle VII. yüzyıldan itibaren bu toprakların Arap olan yeni idarecileri tebaaları olan halkın yapı kültürünü takdir edip onlardan faydalanmasını bilmişlerdir. Yapılacak olan yapının inşası için bölgede bulunan eski bir tapınak, kilise veya sivil yapının kalıntılarında olan bir sütun ya da sütun başlığı, kabartmalı bir friz veya yapı elamanı üzerindeki şekil ya da formlar sorun edilmeksizin kullanılmıştır. Bu arada yeni gelinen bu topraklardaki yapı malzemesinin en iyi kullanıcıları yine bu topraklar üzerinde yaşayan halk olacağından her türlü sivil yapının yanı sıra dini yapıların inşası ve tezyininde de usta olarak bu kişilerden faydalanılmıştır. Ayrıca özellikle de yapıların süslemesinde ihtiyaç duyulan ustaları göndermesi için İslam halifeleri Bizans imparatorlarına müracaatlarda bulunmuşlardır. Örneğin, Halife Velid (705–715), Medine'deki camii yeniden yaptırmak istediğinde mozaik işlerinde kullanılacak malzeme ile bu işi yapabilecek kabiliyette ustalar göndermesi için, Bizans imparatoru II. Justinian'a bir mektup yazmıştır. Diğer taraftan Halife Mehdi (775–785) de, Kâbe'yi kuşatan duvar etrafındaki revakları, mozaik ile süsletmek için Mısır ve Suriye'den işçiler getirtmiştir. Böylece İslam sanat eserlerinin meydana getirilmesinde, toprakları Müslümanlar tarafından fethedildikten sonra İslam'a geçen fakat yinede atalarının adet ve geleneklerini sürdürmeyi bırakmayan Hıristiyan kökenli ülkelerin halkları, Asyalılar ve İranlı'ların da payları vardır. İslam resminin meydana gelmesinde de bu unsurların rolleri büyük olmuştur (Yurtaydın 1954:33).

İslam resim geleneği Hıristiyanlıktan da oldukça çok etkilenmiştir. Hıristiyanlıkta resim daha özgürdü. Çünkü Hıristiyanlığın ilk dönemlerinde Roma devlet yönetiminin ve Yahudi tebaanın baskılarına karşı Hıristiyanlık inancına bağlı kişiler dini öğretilerinin öğrenilmesi ve

öğretilmesi için “Çoban” resmini Hz. İsa’ya, “Güvercin” resminin ise Ruhü'l Kudüs’ü anlatması gibi resimlerden ve simgelerden yararlanmışlardır. Öyle ki sadece dini-ibadet alanları değil tüm dini metin ve öğretileri barındıran yazmalarda da görsel imgelerden yararlanılma yoluna gidilmesi tercih edilmiştir. Gerçi M.S. 730 yıllarına gelindiğinde Hıristiyanlıkta tasvirin din üzerinde olumsuz etkileri olduğu düşüncesiyle tarihe İkonaklazm olarak geçen ilk ikona kırıcılık hareketleri başlamıştır. 787 yılına kadar süren bu dönemde dini anlatıma yönelik ikonalar tahrip edilmiştir. Ardından 813-843 yılları arasında tekrar yeni bir II. ikonaklazm hareketi canlanmış olsa da bu ilki kadar şiddetle uygulanabilen bir yasak olmamış ve kısa sürede bitmiştir. Bununla birlikte İslam’da Kabe’nin fethinde içerideki putların yok edilmesi dışında ikonaklazm ile ilgilendirilebilecek tek olay Emevi halifesi II. Yezid (720-723)’in 722-723 yıllarında Haç ve Hıristiyan imgelerinin yok edilmesini emrettiği ve “Yezid Fermanı” olarak bilinen uygulamadır (Gabar 1984:155-156). Fakat II. Yezid’den sonra gelen halefleri onun uygulamalarını devam ettirmemişlerdir ve Hıristiyanlar önemli bir engelleme ile karşılaşmadan ikona üretimlerini sürdürmüşlerdir.

İslam resim sanatına Hıristiyanlığın etkisi ise; Arapların Suriye, Filistin, Mısır ve Kuzey Afrika’yı fethettiklerinde Bizans sanatı ile temasa geçmeleri ile olmuştur. Bu bölgelerde ki Bizans anıtları, mozaik ve fresklerin yanı sıra Bizans resimli yazmaları ve belki de yerli Hıristiyanların sahip oldukları kitaplarda Müslümanlar tarafından biliniyorlardı. Bizans resim sanatının İslam resmine katkısı hiç şüphesiz ki Helenistik mirası devretmesi bakımından olmuştur. Bizans minyatür sanatının İslam’a etkisi özellikle de kitapların tercüme edilip çevrilmesi yoluyla daha çok da figür üslubu bakımından olmuştur. Ayrıca, özellikle de Suriye ve Anadolu’nun güney doğusunda yaşayan Nesturi, Yakubi ve Kopt gibi Hıristiyan tebaanın da İslam resim sanatına etkisi olmuştur (Bkz. Resim 5). Doğu Hıristiyan dünyasının bir kısmının ilk Müslüman fetihleri sırasında Arapların eline geçmesi ve Hıristiyan kültürünün bu uygarlık sentezinin doğuşunda belli bir katkıda bulunmasından sonra, Türkler ile yeni bir fetih hamlesi biçimlenmiştir. Kısa bir süre içerisinde de özellikle de Yakın Doğu Hıristiyanların ağırlık merkezi olan, Anadolu ve ötesindeki yeni Hıristiyan ülkeler Türklerin eline geçmiştir. Bu yeni fetihlerin, ilk Arap fetihlerinden farklı bir yanı vardır. Emevi çağının sonuna kadar Arap Sanatı, Suriye Hıristiyan Sanatı’nın yeni bir yorumuydu. Oysa Anadolu’ya gelen Türklerin içinden geçip geldikleri Müslüman kültürü, klasik çağına erişmiş, güçlü bir yaratma döneminden geçmiştir. Bu yüzdende sahip olunan kültürel ve sanatsal olgunluk, kopyalama ya da kabullenmeden çok eklektik bir anlayış içerisinde şekillenmiştir (İnal 1995:1-13).

Emeviler’in VII. ve VIII. yüzyıllardaki hakimiyeti sırasında yaptırılan Kubbet-üs Sahra (691), Şam Emeviye (Ümeyye) (705–715) camileri gibi dini yapıların yanı sıra Kusayr-ı

Amrâ (711-715) ve Kasru'l Hayri'l Garbi (728) gibi sivil yapıların duvarlarını da süsleyen Geç Helenistik ve Sasani sanat geleneklerinin etkisini yansıtan natüralist tarzda resimler ve mozaikler de, fethedilen topraklardaki kökleşmiş sanatsal yapıtların kabullenip kullanılmasının sonucudur. Gerçi süsleme unsuru olarak dini yapılarda genellikle insan veya hayvan figürleri kullanılmamış olmasına rağmen manzara içindeki mimari resimler ve bitkisel motifler süsleme elemanı olarak kullanılmıştır. Fakat Kusayr Amra gibi av köşkü ve hamamların süslemesinde nü dâhil olmak üzere her türlü insan figürüne yer vermekten de kaçınılmamıştır (*Bkz Resim 6*) (Mahir 2004:16- İpşiroğlu 1973:33). Yapılarda görülen bu süsleme unsurları, İslam imparatorluğunun fethettiği topraklarda yeni ilişki kurduğu bu halkların etnik, dini ya da daha önce hükümleri altında oldukları hakim toplulukların etkilerini barındırmaktaydı. 8. yüzyıl ortalarından kalma bir Emevi kasrı olan Kusayr Amra'daki zengin duvar resimlerinden, taht salonundaki hükümdar resmi, Antik Bizans geleneğine bağlıdır. Hükümdarın yanında sıralanan diğer altı figürden dördünün yanındaki Yunanca ve Arapça kitabeler burada Bizans, Sasani, Vizigot ve Habeş krallarının tasvir edildiğini gösterir. Diğer iki tasvir ise Çin ve Hint imparatorları oldukları tahmin edilmektedir. Ayrıca hamam bölümündeki gök kubbeyi, burç ve yıldızların tasvirlerinin olduğu freskin yanı sıra, çıplak figürler, baklava formundaki geometrik desenler içindeki insan ve hayvan figürleri doğu ve batı antikitesinin bir sentezini oluşturur (fakat Kusayr Amra freskleri batı geç antikitesi ve Helenistik- Roma geleneğine bağlı olarak tasvir edilmiştir). Helenistik- Roma geleneğinin yanı sıra Part- Sasani etkisi de Emevi kasırlarında görülmektedir. Bu ise Emevi devri resimlerinin doğu ve batı antikitesinden aldığı motiflerin kaynaklarını halen yansıtan bir koleksiyon olduğunu göstermektedir (İnal 1995:15-16 - İpşiroğlu, 1973:33- Mahir 2004:16- Bingöl 1987:286-287- Yetkin 1952:45- Yurtaydın 1954:33).

Emeviler'den sonra gelen Abbasiler döneminde de (750-1258) yapıların süslemesinde av, müzik ve dans gibi saray eğlenceleri ile ilgili sahnelerin kullanıldığı görülmektedir. Abbasiler halifeliği aldıktan sonra hükümet merkezi Şam'dan Bağdat'a taşınmış ve idare merkezinin doğuya taşınmasıyla, sanatta da doğu etkileri ağır basmaya başlamıştır. Halife Harun Reşit döneminde muhafız kıtası olarak bir takım Türk askeri Türkistan ve Orta Doğu'dan Bağdat'a getirilmiştir. Zaman içerisinde sayısı artan bu muhafız kıtası için, Halife Mutasım Samarra şehrini kurmuştur (836-892). Bu şehirde inşa edilen Cevsek-el Hakani, Balkuvara gibi saraylar zengin duvar resimleri ve stük dekorasyonları ile dikkat çekmişlerdir. Özellikle Cevsek-el Hakani sarayından kalan fresk kalıntıları Sasani geleneğinde inci dizileri arasında hayvan frizleri, klasik geç antikiteden gelme akantus yaprakları içinde insan ve hayvan figürlü kompozisyonlar içermektedir. Özellikle ellerinde içki şişeleri ile resmedilen

dansöz tasvirleri bu resimler arasında en ünlü olanlarıdır (*Bkz resim 7*). Kıyafetlerinde Helenistik ışık gölge üslubunun izlerini taşıyan bu figürlerin köşeli dolgun çehreleri, gözlerin, burun ve ağız işlenişi, yanaklardan sarkan saç kıvrımları Uygur resim geleneğinin Abbasilerde de uygulandığını gösterir. Böylece İslam sanatında doğululaşma ile birlikte yeni bir unsur olarak Orta Asya Türk resim üslubunun etkisi de görülmeye başlanmıştır. Abbasilerde görülen Uygur resim üslubu, zaman içerisinde diğer İslam ülkelerine de sıçramıştır. 9. yüzyıldan sonraki dönemlerde Fatimi sanatında da Samarra'da görülen figür tiplerinin ve üslubunun etkileri görülmektedir. Fatimi dönemi sonrasına denk gelen ve 1154 tarihinde Sicilya'da yapılan Capella Palatina'nın duvar resimleri de Samarra etkisi taşımaktadır (*Bkz resim 8*). Diğer taraftan XI. Yüzyılın başında Leşger'i Bazar'daki Gazneli sarayının taht odasında sıralanan muhafız resimlerinde de Samarra etkisi görülmektedir (*Bkz resim 9*). Bu ise doğuda Gazne, batıda Sicilya'ya kadar uzanan bölgede, yayılmış klasik bir resim üslubunun meydana geldiğini gösterir. Bu İslam sanatındaki ilk büyük klasizm olup örneklerini sonraki yüzyıllarda yalnızca duvar resimlerinde değil, aynı zamanda seramikten kitap resimlerine kadar uzanan bir yelpaze de yaygın olarak kullanılan bir üslup meydana getirmiştir (İnal 1995:16-17- İpşiroğlu 1973: 33-35).

Abbasiler dönemi aynı zamanda İslam imparatorluğunun yavaş yavaş çözülmeye başladığı bir dönemdir. 756'da İspanya ardından Fas, Tunus, Doğu İran ve Mısır merkez yönetimden ayrılmıştır. İmparatorluğun her köşesinde tedirginlik ve güvensizlik baş göstermeye başlamıştır. Sarayı koruyan Türk birliklerinin ve onları yöneten komutan (başbuğ) ve vezirlerin güçleri öylesine artmıştır ki X. Yüzyılın ortalarına doğru halifenin başkanlığı sadece sözde kalmaya başlamıştır. Diğer taraftan İspanya ve Sicilya tekrar Hıristiyanların eline geçmiştir. Bu dönemde duvar resimlerinde kullanılan mozaik ve freskler ortadan kalkmıştır.

Geç Abbasiler döneminde toplumdaki iktisadi yapının değişmesi ile birlikte, şehirlerde ortaya çıkan yeni zengin tüccar sınıfı eskiden saygın bir yere sahip olan askerlerin yerini almaya başlamıştır. Bu değişim sanat ve kültür hayatında da kendini göstermiştir. Görünüşte saray halen daha kültür hayatının merkezi olmayı sürdürüyormuş gibi görünse de tüccarlardan oluşan zengin orta sınıfın saray çevreleri üzerindeki etkisi artmış ve sanat zevki bu yeni zenginlerin yönlendirmesine tabi olmaya başlamıştır. Ün ve itibar sahibi olmaya başlayan bu zengin tüccar sınıfı sosyal çevrede kendilerine sağlam bir yer edinmek için, kişisel eğitimlerine yönelik yalnızca felsefi, edebi ve dini eserleri değil bilimsel eserlere de merak duymaya başlamışlardı.

Bilimsel kitap üretimine yani ilk sistemli yazmalara IX. Yüzyılda Halife Memûn'un (813–833) bir takım antik Yunanca kitapların Arapçaya çevrilmesiyle başlanmıştır. Sonraki dönemlerde astronomi, tıp, tarih ve felsefe gibi alanlarda da tercüme yapılmıştır. Bu antik kitaplar tercüme edilip yeniden yazılırken eser içerisinde ki resimlerde aynen kopyalanmıştır. Böylece kitapları resimleme geleneği çeviri çalışmaları ile birlikte İslam sanatına girmeye başlamıştır (*Bkz. resim 10*). İslamiyetin kabulünden sonraki dönemde Arap toplumlarında, Arapça ve Farsça yazılmış büyük eserlerden oluşan bir edebiyat gelişmiştir. Resim sanatının kitaplarda kullanılması İslam düşüncesinin rahatlıkla geliştiği bir ortamda, kitabı görsel öğeler ile süslemekte zarar/sakınca görmeyen zengin tüccar sınıfının desteği ile hız kazanmıştır. Böylece kitap sayfaları arasına inmiş olmasına rağmen resim sanatı, sarayın desteğini alamadığı dönemlerde de kendine yeni bir hayat alanı bulabilmiştir. Çünkü zengin tüccar sınıfı kütüphanelerinde yer alan diğer kitaplarında resim ile süslenmesini istiyorlardı ve bunun içinde hiçbir fedakârlıktan kaçınmıyorlardı. Böylece kitap ressamlığı gittikçe önem kazanan bir sanat dalına dönüşmüştür (Bloom 2003:157 vd- İnal, 1995: 16-18- İpşiroğlu 1973: 36- Mahir, 2004 :16-17)

Gerçek anlamda İslam resmi diyebileceğimiz bir tasvirçilik, ancak Geç Abbasiler döneminde Bağdat okulu diye tanımlanan eserlerde ortaya çıkıyor. Emeviler devrinde yapı süslemesi olan resim bu devirde kitapların içerisine girmeye başlamıştır. İlk dönemlerde Hariri'nin "Makamat"ı ve "Kelile ve Dimne" gibi halk arasında sevilen hikâyelerin resimlendirilmesi yapılmıştır. Bu yolla İslam sanatına giren resim İslam düşüncesinin yaratıcı güçleriyle bağlantı kurabilmiş ve İslam sanatına mal edebileceğimiz, tabiattan uzak, soyut bir resim türü ortaya çıkmıştır. Resimlendirilen bu yazmaların konuları çok kere günlük hayattan alınmaydı (*Bkz. resim 11*).

Moğolların Yakın Doğuyu ele geçirmeleri ve 1258'de Bağdat'ın düşmesinin ardından İslam imparatorluğu tarihten silinerek Büyük Moğol İmparatorluğuna bağlanmıştır. İslam sanatı bu dönemde büyük değişim yaşamıştır. Bağdat Okulu ile başlayan İslam resim geleneği bu dönemde ortadan kalkmış ve kültür hayatının ağırlığı İran'a kaymıştır. Tebriz, Şiraz gibi büyük kültür merkezlerinde ikonografisi ile İran edebiyatına, üslubuyla Orta Asya ve Uzak Doğu resim geleneklerine bağlı yeni bir resim sanatı gelişmeye başlamıştır. Bu alanda atılan ilk büyük adım İran'ın ulusal destanı olan Şahname'nin resimlendirilmesi olmuştur. Daha sonra Cami-üt Tevarih ve Miraçname resimleri gelir. Böylece epik resmin yanında dini ve tarihi resim türleri ortaya çıkıyor ve bu gelişme XIV. Yüzyılın ortalarında yapılan manzara resimleri ile zirveye ulaşmıştır. Resim sanatında görülen bu gelişimde İslam dininin (düşüncesinin) etkisi çok az olmuştur. XIV. Yüzyıl başlarında Ahmet Musa tarafında yapılmış

olan Miraç resimleri ikonografi bakımından İslam dinine bağlanacak tek eserdir (*Bkz resim 12*). Form olarak incelendiğinde ise İslam özelliğinden çok “Moğol Üslubu”nda yapılmış olduğu görülür. Moğol üslubu, Orta Asya’nın geç antik resim geleneğine dayanan ve toprağa bağlı, gerçekçi yaklaşımlara sahip bir düşünceden doğmuştur. Bu resim anlayışı İslam sanatında geç Abbasiler devrinde gelişmeye başlayan resim anlayışının kesintiye uğratmıştır. 150 yıl süren ve Bağdat Okulu üslubu olarak adlandırılan Moğolların bu resim anlayışı ile İslam sanatında yeni bir bakış açısı kazanılmıştır (*Bkz resim 13*). Artık geç Abbasiler devrinde olduğu gibi yalnızca halkın hoşlandığı birkaç eserin resimlenmesi değil büyük edebi eserler hatta dini metinler de resimlendirilmiştir. Kitap ressamlığı Moğollar Devrinde İran’ın ulusal destanının anlatıldığı Nizami’nin Hamse ile İran’da ulaşabileceği en yüksek seviyesine gelmiştir (*Bkz resim 14*). (İpşiroğlu 1973:12-13).

Sonuç olarak; hem peygamber döneminde hem de halifeleri döneminde tapınma amacıyla yapılmış olanların dışında ki tasvirlerin net bir şekilde yasaklanmadığını göstermektedir. Hatta Emeviler Döneminde halifeler ünlerini diğer bölge ve ülkelere duyurabilmek için resimden yararlanmışlardır.

İslam toplumu ve devletlerinde ki resim yasağı fikri her topluma ve döneme göre farklılıklar göstermektedir. İslamda tasvir yapımı süreci Emeviler döneminde ortaya çıkmıştır. İslamiyet’te resimsel çalışmaların yapımı Hanefi mezhebinin yoğunlukla yaşadığı Irak bölgesinde görülmeye başlanmasında bu bölge halkının geçmişinde dinsel inanç olarak Manihaizm ve Hıristiyanlık dinlerini de yaşamış olmalarının etkisi olabileceği unutulmamalıdır. Fakat bununla birlikte İslamiyet’te Resim yasağı olduğuna dair fikrin oluşmasında Yahudilerin de etkisi olma ihtimali oldukça yüksektir. 750’lerde görülmeye başlanan İslam’da Resim Yasağı fikrinde Lazkiyeli bir Yahudi’nin, Emevi Halifelerinden II. Yezid’i çeşitli yüzeylerde görülen resimleri bozması konusunda teşvik etmesinin etkisi olduğu da bilinmektedir. Yahudi inancına göre resim ve tasvirle ilgili tüm olgular kesinlikle yasaklanmıştır. Zira Yahudilikteki on emirden ikincisi oyma imgeleri yapmayı ve onlara tapmayı yasaklamaktaydı. Çeşitli nedenlerle (isteyerek veya yaşanan sürecin etkisiyle) İslamiyet’e geçen Yahudi inancına bağlı kişiler, kabullendikleri bu yeni dine kendi gelenek ve inançlarından da tam olarak vazgeçmeyerek dahil olmuşlardır. Bunun sonucu olarak da eski dinlerinde yasak olan bazı durumları yeni inandıkları dine de taşımış olmaları göz ardı edilemez bir durumdur. Diğer taraftan dünyadaki bütün topluluklar veya kişiler bir kültürel yapıdan veya inançtan başka bir kültürel yapıya veya inanca geçtiklerinde geçmiş kültürel ve inançsal alışkanlıklarını ya da ritüellerini bir çırpıda terk edememektedir. Bundan dolayı da özellikle Yahudilikten Müslümanlığa geçen Ka’bü-l Ahbâr ve Vehb b. Münebbih isimli eski Sayfa 68

Yahudi âlimlerinin etkisiyle olmayan bir yasağın varmış gibi kabul edilmesi süreci üzerinde ciddiyle durulması gereken bir konudur.

Abbasiler döneminde ise 750 yılında devleti kurlmalarının ardından İslam'da tasvir yasağı görülmeye başlanmıştır. Bu yasağın görülmesinde Bizans etkisi bariz olmasına karşın Abbasilerden sonra yine Mısır'da hakimiyet süren Fatimiler'de Abbasilerin aksine resme çok önem vermişlerdir. Keza Selçuklu ve Osmanlılar'da sanata ve dolayısıyla da tasvire sıcak bakmışlardır. Hatta Osmanlı sarayı içerisinde faaliyet gösteren Nakkaşhane tam anlamıyla bir sanat fabrikası gibi çalışmaktaydı. Nakkaşbaşının idaresindeki nakkaşhanede Osmanlı Padişahlarının hemen hepsinin portreleri yapılmıştır. III. Selim zamanında ise okul müfredatına resim dersleri konulmuştur. II. Mahmut zamanında ise artık Batılılaşmanın da etkisiyle Sultan Mahmut'un resimleri kışlalar, okullar ve resmi dairelere asılmıştır. Resimler yerlerine asılırken dini törenler yapılmış, dualar okunmuş, kurbanlar kesilmiştir. (Keskinoglu 1962: 22-23) Keza Osmanlı döneminde sanata verilen önemi anlatması bakımından Evliya Çelebinin naklettiği olay oldukça ilginçtir. Çelebi 1654 yılında Bitlis'in fethinde ele geçen resimli yazmalardan bahsederken, cahil bir adamın 1600 kuruşa üzerinde Şehname resimleri olan bir kitaptan resimleri kazıyıp çıkardığını, bunu öğrenen yönetici kesimin adamı döverek ve sürükleyerek padişahın huzuruna çıkardıklarını, adama bin değnek sopa atıldığını ve ordudan kovulduğunu, bu arada orduda görevli diğer askerlerin de adamı taşıyarak kovaladıklarından bahseder. (Çelebi 2010:247-249) 19. yy ise özellikle de 2. yarısı itibariyle Türk resim sanatında batılılaşma sürecinin net olarak görülmeye başlandığı süreç olmuştur. Artık Avrupa ya ressamlar gönderilmiş sanat yine devletin desteğiyle içinde yaşanan sürecin bir getirisi olarak kabul edilerek sürdürülmüştür.

RESİMLER

Resim 1: İbrahim'in Kabe'de Bulunan Ayak İzi

Resim 2: Hz. Muhammed'in Ayak İzi (TSM Kutsal Emanetler)

Resim 3: Bizans ve Halife Ömer Dönemi Sikkeleri

Kaynak: İslam'da Sanat Yasağı s. 4, <http://issuu.com/koksalciftci.net/docs/koksal>

Resim 4: Şam Emeviye Camii 705-715. Cennet Tasvirli Dış Duvar Mozaik Süslemeleri

Resim 5: 12. yy Bizans El Yazması İncil

Resim 6: Kusayr Amra Çıplak Kadın Figürü

Kaynak: C.Vibert-Guigue, Science&Avenir n°744, Février 2009, p80

Resim 7: Cevsek-el Hakani Sarayında Bulunan Duvar Resimlerinden

Resim 8: Sicilya Capella Palentine Kilisesindeki Samarra Etkili Duvar Resimlerinden

Resim 9: Leşker-i Bazar Duvar Resimlerinden Muhafız Tasviri

Resim 10: Dioscorides, Materia Medica, TKSM, A. 2127, 6r

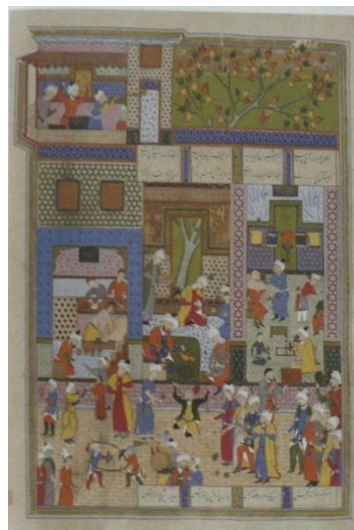
Resim 11: Hariri-Makamat Bibliothêque Nationale de France

Resim 12: Miraçname, TKSM, H. 2154, 62r

Resim 13: Hz Muhammed'e ilk vahiyin gelmesi 15. yy Timur-Herat ekolu

Resim 14: Hamse-i Nizami TSMK A.3559, y.294a 1585 civarı

KAYNAKÇA

- ASLANGÜL, Halil: İslam'da Resim, A.Ü. İlahiyat Fakültesi Dergisi, c.10, Ankara-1962, s.
- A. GABAR: L'iconglasme Byzantine: le dossier archéologique, Paris-1984
- BİNARK, İsmet: İslamiyet'te Resim Sanatının Yeri, Vakıf ve Kültür Dergisi, Yıl:1, Cilt:1, Sayı:3, Kasım-1998, s.
- BİNGÖL, Yüksel: İlk Dönem İslam Kültüründe Plastik Sanatların Yeri, Önemi ve Tasvir Yasağı Düşüncesi, Türk Kültürü Dergisi, Sayı:289, Cilt:25/1987, s.279-290
- BLOOM, Jonathan M.; Kağıda İşlenen Uygurluk (Kağıdın Tarihi ve İslam Dünyasına Etkisi), çev: Zühal KILIÇ, İstanbul- Aralık 2003, Kitap Yayınevi
- ÇAM, Nusret: İslam'da Sanat Sanatta İslam, (3. Baskı) Akdağ Basım Yayın Pazarlama A.Ş. Yayın no:226, Sanat Tarihi-1, Ankara-1999
- ÇELEBİ, Evliya; Seyahatname, 1. Baskı, Hazırlayan: Seyit Ali Kahraman-Yücel Dağlı, YKY Yayınları, 2010
- İPŞİROĞLU, Mazhar Ş: İslam'da Resim Yasağı ve Sonuçları, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları-137, Sanat Dizisi:14 Doğan Kardeş Matbaacılık Sanayi A.Ş., İstanbul-1973
- İNAL, Güner: Türk Minyatür Sanatı (Başlangıcından Osmanlılara Kadar) Atatürk Kültür Dil ve Tarih Kurumu, Atatürk Kültür Merkezi Yayını, sayı-63, Ankara-1995
- KESKİNOĞLU, Osman; İslam'da Tasvir ve Minyatürler, Ankara İlahiyat Fakültesi Dergisi, c:9 Ankara- 1961, s.10-23
- MAHİR, Banu: Osmanlı Minyatür Sanatı, İstanbul- 2004, Kabalıcı Yayınevi,
- YETKİN, Suut Kemal: İslam Sanatının Mahiyeti, Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, C:I, Sayı: 1, s. 44-47 Ankara-1952
- YURTAYDIN, Hüseyin Gazi: İslam Resminin Menşeleri ve Başlangıçları, Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, c:3, Sayı: 3-4, Yıl:1954